

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ КӨПҚЫРЛЫ ДІНИ БІРЕГЕЙЛІКТЕРІ: ИСЛАМ МЕН ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИ МҰРА АРАСЫНДА

А. Алтайқызы

АНДАТПА

Бұл ғылыми мақала Қазақстандағы қазіргі қоғамдық дискурсты исламның қазақ ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы рөлі тұрғысынан талдайды. Соңғы жылдары қызу талқыланған ақпараттық кейстерді талдау негізінде қазақ тұрғындары арасында туындаған дін мәселелері жөніндегі пікірталастың бағыттары қарастырылады. Негізгі пікірлер күнделікті тілде ислам терминологиясын қолдану, діни киім кию, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының қызметі мен «childfree» ұғымы, полигамияға қатысты көзқарастар, сондай-ақ діни қайраткерлер мен интернет қолданушыларының қоғамдық реакция тудырған мәлімдемелері төңірегінде өрбиді. Аталмыш мәселелерді талқылау діни шеңберден әлдеқайда асып, тіл, дәстүрлі мәдениет, отбасылық құндылықтар, әйел құқықтары, сөз бостандығының шекаралары және зайырлы мемлекет қағидалары сияқты кең ауқымды тақырыптарды қамтитыны көрсетілген. Қоғамдық дискурсты талдау негізінде қазіргі қазақ қоғамы мүшелерінің ислам мен оның ұлттық бірегейлік құрылымындағы рөлі жөніндегі дүниетанымдарының шартты типологиясы ұсынылды. Тұжырымдай келе, қазақ қоғамында көзқарастар спектрінің алуандылығы көрсетілді. Олар діни фундаментализмнен айқын зайырлылыққа дейінгі әртүрлі санаттарды қамтиды, ал олардың арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар қоғамдық пікірталастың нақты тақырыбы мен мәселесіне байланысты өзгермелі екені анықталды. Исламның рөліне қатысты туындаған пікірталастар посткеңестік трансформация контекстінде ұлттық болмысты қайта пайымдау үдерісін және исламдық мұра, дәстүрлі қазақ мәдениеті мен зайырлы мемлекет құндылықтары арасындағы тепе-теңдікті іздеуді көрсетеді.

Түйін сөздер: көпқырлы діни бірегейліктер, қазіргі Қазақстан, ислам, дәстүрлі мәдени мұра, тәңіршілдік, дәстүр.

ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:

А.Алтайқызы,
aikerim.altaikyzy@gmail.com

Сілтеме:

Алтайқызы А. Қазіргі Қазақстандағы қазақтардың көпқырлы діни бірегейліктері: ислам мен дәстүрлі мәдени мұра арасында // Адам әлемі. – 2026. – Т. 28. – №3 (109). – Б. 241-249. – DOI: 10.48010/3nm4aq14

Ашық қолжетімділік

© Автор(лар), 2026
Бұл ашық қолжетімді мақала Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) лицензиясының талаптарына сәйкес таратылады.
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Редакцияға түсті: 20/08/2026
Қабылданды: 10/09/2026
Онлайн жарияланды: 30/09/2026

Множественные религиозные идентичности казахов в современном Казахстане: между исламом и традиционным культурным наследием

Аннотация. Научная статья посвящена анализу современного общественного дискурса в Казахстане о роли ислама в формировании казахской идентичности. На основе анализа общественно значимых информационных кейсов последних лет рассматриваются основные направления полемики, возникающей среди казахского населения по вопросам религии. Основные дискуссии связаны с использованием исламской терминологии в повседневной речи, ношением религиозной одежды, деятельностью Духовного управления мусульман Казахстана и отношением к концепции «childfree», многоженству, а также публичными высказываниями религиозных деятелей и интернет-пользователей, вызвавшими широкий общественный резонанс. Показано, что обсуждение данных вопросов выходит далеко за рамки религиозной проблематики и затрагивает более широкий круг тем, такие как язык, традиционная культура, семейные ценности, права женщин, границы свободы выражения мнений и принципы светского государства.

На основании анализа общественного дискурса предложена условная типология мировоззренческих позиций представителей современного казахского общества по отношению к исламу и его роли в структуре национальной идентичности. Сделан вывод, что казахское общество характеризуется существованием широкого спектра взглядов: от религиозного фундаментализма до выраженного секуляризма, при этом границы между ними остаются подвижными и зависят от конкретного предмета и темы общественных дебатов. Показано, что продолжающиеся споры вокруг роли ислама отражают процесс переосмысления национальной идентичности в контексте постсоветской трансформации и поиска баланса между исламским наследием, традиционной казахской культурой и ценностями светского государства.

Ключевые слова: множественные религиозные идентичности, современный Казахстан, ислам, традиционное культурное наследие, тенгрианство, традиция.

Multiple Religious Identities of Kazakhs in Contemporary Kazakhstan: Between Islam and Traditional Cultural Heritage

Abstract. This academic article analyzes contemporary public discourse in Kazakhstan regarding the role of Islam in shaping Kazakh identity. Based on an analysis of socially significant information cases from recent years, it examines the main lines of debate arising among the Kazakh population on religious issues. The main debates revolve around the use of Islamic terminology in everyday speech, the wearing of religious attire, the activities of the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan, and attitudes toward the concept of "childfree" living and polygamy, as well as public statements by religious figures and internet users that have sparked widespread public reaction. It is shown that discussions of these issues extend far beyond religious matters and touch upon a broader range of topics, such as language, traditional culture, family values, women's rights, the limits of freedom of expression, and the principles of a secular state.

Based on an analysis of public discourse, a tentative typology of the worldviews held by members of contemporary Kazakh society regarding Islam and its role in the structure of national identity is proposed. It is concluded that Kazakh society is characterized by a wide spectrum of views, ranging from religious fundamentalism to pronounced secularism, with the boundaries between them remaining fluid and dependent on the specific subject and topic of public debate. It is shown that the ongoing debates surrounding the role of Islam reflect the process of rethinking national identity in the context of post-Soviet transformation and the search for a balance between Islamic heritage, traditional Kazakh culture, and the values of a secular state.

Keywords: Multiple Religious Identities, Contemporary Kazakhstan, Islam, Traditional Cultural Heritage, Tengrism, Tradition.

Кіріспе

Соңғы жылдары Қазақстанда, дәлірек айтқанда қазақ халқы арасында, тарихи контексте және қазіргі қазақ бірегейлігінің қалыптасу үдерсінде исламның үлгісі мен орны туралы қоғамдық пікірталастар жиі туындап отырады. Бұл әдетте айқын діндар мұсылмандар мен номиналды немесе зайырлы мұсылмандар, сондай-ақ қоғамның діндар емес бөлігі арасында әртүрлі, кейде тіпті мүлдем қарама-қайшы дүниетанымдық ұстанымдар болғандықтан, қоғамдық пікірлер қақтығыстары орын алады.

Осыған орай, бұл ғылыми мақалада автор соңғы 2-3 жылдар көлемінде қазақстандық онлайн желілерде резонанс тудырған діни уақиғаларға талдау жасайды. Осы кейстердің негізінде исламның орны туралы пікірталастардың табиғаты анықталып, қазақ қоғамында бүгінгі күні кездесетін діни бірегейлік сипаттарын бірқатар санаттарға бөліп қаратуға талпыныс жасалады.

Сонымен қатар, қазіргі заманғы паганизм көріністерін анықтау мақсатында Майкл Стрмискидің, Майкл Йорктің, Марлен Ларуэльдін, Физули Баят пен Хақтан Қапланның зерттеулері қарастырылады және Қазақстандағы неотәңіршілдіктің белгілері айқындалады.

Әдіснама

Ғылыми мақалада ислам мен дәстүрлі мұра арасындағы қазіргі Қазақстандағы қазақтардың көпқырлы діни бірегейліктерін анықтау мақсатында қоғамдық пікірге, дәлірек айтқанда, соңғы жылдары халық ара-

сында кеңінен талқыланған діни уақиғалар мен мәселелерге дискурс-талдау жасалды. Олардың қатарында мұсылмандық дәстүрге сәйкес амандасу, ислами имиджге сәйкес киіну және одан танымал адамдардың бас тартуы, баланы жоспарлауға қатысты мүфтияттың жасаған пәтуасы, зайырлы отбасы және діни неке, сондай-ақ ұлттық құндылықтарға тіл тигізді деп айыпталған қылмыстар сияқты мәселелер бар.

Бұл талдаудың қорытындылары негізінде жіктеу әдісін қолдану арқылы бүгінгі қазақтардың діни бірегейліктерінің түрлерін анықтауға талпыныс жасалды. Олар фундаменталистік діни көзқарастағы діндар мұсылмандар, ұстамды көзқарастағы діндар мұсылмандар, номиналды мұсылмандар, ұстамды діндар емес қазақтар, агностиктер мен либералды бағыттағы қазақтар, радикалды атеистер және шартты түрде дәстүршіл деп сипаттауға болатын адамдар деген санаттарға бөлініп, әрқайсысына сипаттама жасалды.

Қазақстанда соңғы жылдары ақпараттық кеңістікте резонанс тудырған діни уақиғаларды талдау

Тарихи контексте және қазіргі қазақ бірегейлігінің қалыптасу үдерсінде исламның үлгісі мен орны туралы бұл дискурс көбінесе әлеуметтік желілерде байқалады, яғни қазақстандық онлайн пайдаланушылар арасында ақпараттық пікірталастар түрінде өтеді. Бұл пікірталастар аясында мұсылман әйелдерінің сыртқы бейнесіне, сондай-ақ күнделікті сөйлеуде ислам терминологиясын қолдануға бағытталған.

Сонымен қатар, қазақ қоғамының белгілі бір бөлігі мұндай өзгерістерді қазақ мәдениеті мен оған тән ерекшелігінің дәстүрлі түсініктеріне ықтимал «қауіп» ретінде қабылдайды, бұл процестерді «арабтану» деп атау да жиі кездеседі. Онлайн пікірталастар тек цифрлық платформалардағы қарапайым қатысушылар арасында ғана емес, сонымен қатар кейбір мәселелерде осы талқылаулардың нысанына немесе субъектісіне айналатын қоғам көшбасшылары, мәдениет қайраткерлері, ірі бизнес өкілдері және Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының қызметкерлері арасында да өрбиді.

Соңғы жылдары көпшіліктің назарын ерекше аударған және жоғарыда сипатталған үрдістерді дәлелдейтін бірнеше мысалды қарастырсaq:

2025 жылдың сәуірінде ірі құрылыс холдингі ВІ Group компаниясының басшысы Айдын Рахымбаев әлеуметтік желілерде қазақ тілінде сәлемдесудің үлгілерін қолдану туралы бірқатар жазбалар [1] жариялады. Жарияланған материалдарға сәйкес, автор кеңінен қолданылатын «сәлем» және «ассалаумағалейкум» амандасу түрлерін еврей және араб тілдерінен шыққан деп мәлімдеп, оларды шынайы қазақ тіліндегі «армысыз» және «аман-есенсіз бе» тіркес-терімен алмастыруды ұсынды. Бұндай ұсыныс пен бастама айтарлықтай қоғамдық наразылық тудырды. Діни қауымдастықтың бір бөлігі бұл пікірді қалыптасқан ислам дәстүрлері мен олардың қазіргі заманғы қазақ мәдениетіндегі рөлін жоққа шығару немесе қайта қарау әрекеті ретінде қабылдады.

Діни мазмұнда контент таратып, осы бағыттағы имиджге сәйкес киім үлгісін сақтап келген миллиондаған оқырманы бар бірқатар қазақстандық блогерлер 2025-2026 жылдары орамал тағудан жария түрде бас тартты [2, 3, 4]. Инфлюенсерлердің өздері бұл шешімдерін жеке дағдарыспен, эмоционалдық күйзеліспен және қоғамдық қысым мен діни тақырып төңірегіндегі тұрақты туындап отыратын «даудан» шаршаумен байланыстырды. Мұндай жария түрде діни киімнен бас тарту оқиғалары қазақстандық қоғамдық пікір кеңістігін екі қарама-қарсы тарапқа бөлді, дін мен діни сәйкестік мәселелері бойынша пікірлердің поляризациясына одан әрі ықпал етті.

2026 жылдың 23 маусымында Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы өзінің рес-

ми веб-сайтында «childfree» ұғымы ислам құндылықтарына қайшы келетінін, отбасы институтын әлсірететінін және ұлттың болашағына кері әсер ететінін мәлімдейтін пәтуа [5] жариялады. Бұған қатысты да қоғамдық пікірталаста қарама-қайшы ұстанымдар пайда болды: халықтың зайырлы бағыттағы өкілдері мүфтиятты жеке таңдау мен жеке өмірге араласты деп айыптады.

Сонымен қатар, қоғамда полигамия және «тоқал институты» төңірегіндегі тақырыптар үнемі талқыланып, бұдан туындайтын әртүрлі өзекті мәселелер өрбиді. Қоғамның кейбір мүшелері бұл тәжірибені діни нормалар арқылы ислам тұрғысынан заңдастыруға тырысады, яғни отбасылық қарым-қатынастың әлеуметтік әдепке сай модельдердің бірі және әйел мен еркек арасындағы одақтың түрі ретінде қарастырады. Ал басқа тараптағылар мұндай тәжірибелер әйел құқықтары, гендерлік теңдік және мемлекеттің зайырлы сипаты туралы қазіргі заманғы түсініктерге қайшы деп санайды.

Дегенмен, кейбір жағдайларда қоғамдық көзқарастардың конфронтациясы онлайн талқылаумен шектелмей, бұдан күрделі нәтижелерге ұласады. Мысалы, 2026 жылдың наурыз айында танымал сопы шейхтерінің бірі (оның ізбасарлары «пір» деп атайды), Нақшбанди тариқатының өкілі Құрбанәлі Ахмедов журналы Жанар Байсеміздің [6] YouTube арнасындағы сұхбатынан кейін «көп әйел алу, сондай-ақ өзінің некелескен жұбайымен сөзге келіспеген кезде жасаған шешімі» туралы айтқан сөздеріне байланысты қоғамдық жанжал тудырды. Бұл уақиғаға байланысты тіпті Қазақстан мұсылмандарының діни басқармасы уағызшының ресми діни қызметкерлермен ешқандай байланысы жоқ деп мәлімдеме жасауға мәжбүр болды. Оған қоса, Құрбанәлі Ахмедов Алматы қалалық полиция департаментімен әкімшілік жауапкершілікке тартылып, айыппұл салынды [7].

Сонымен қатар, жекелеген желіде айтылған жария сөздер тек қоғамдық наразылыққа ғана емес, сонымен қатар қылмыстық жауапкершілікке де әкелген кейстер болды. Мәселен, 2026 жылдың маусым айында Ақтөбе қалалық соты Азат Қонысты «домбыра» туралы жария сөздері үшін 3,5 жылға бас бостандығынан айыру туралы үкім шығарды [8]. Тағы бір мысал

– TikTok блогері Ербол Рүстемұлы «Наурыз мерекесі харам» деп мәлімдеген бейнежазба жариялағаннан кейін қамауға алынды [9].

Тағы бір оқиға Түркістан облысының 66 жасар тұрғынының тойда діни уағыз жасауымен байланысты. Оның әйелдер мен басқа да әлеуметтік мәселелер бойынша аса оңшыл бағыттағы айтқан сөздері қоғамда ерекше наразылық тудырып, әлеуметтік желілерде кеңінен тарады. Сол себепті құқық қорғау органдары бұл жағдайға араласуға мәжбүр болды. Осылайша, қылмыстық кодекстің 174 бабы бойынша діни және әлеуметтік алауыздықты тудырды деген айыппен тұтқындалды [10]. Орын алған жағдай Қазақстандағы қоғамдық пікірдің алуандығын және діни көзқарастардың кешенділігін тағы да айшықтады. Бір тарап қария жастағы адамды сөгу дұрыс емес деп есептесе, басқа топтар айыппұл жеткілікті немесе қылмыстық жауапкершілікке тартылу керек деген әртүрлі ойларды білдірді. Бұл мәселе мұсылмандардың имиджі мен ислам құндылықтарына қатысты болғандықтан Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы да әлеуметтік желілерде мәлімдеме жасады. Мүфтият діни тақырыптарға келгенде ресми қызметтегі білікті ғалымдардың түсіндірмелеріне ғана сүйеніп, қоғамның ауызбіршілігін сақтауға шақырды [11].

Қазақ қоғамындағы бұл феноменді, жалпылай алғанда, посткеңестік бірегейліктің қалыптасуы және исламның бұл үдерістегі рөлінің анықталуы барысында ислам мен дәстүрлі мәдени мұра арасындағы тепе-теңдікті қазақ халқының идеологиялық ізденісі деп түсіндіруге болады. Бұл қазақтардың бірнеше буыны басқа тарихи және саяси жағдайда қалыптасқандығымен байланысты, ол заманда және ортада діни тәжірибелер мен құндылықтар әлеуметтік өмірден ығыстырылып, басқа идеологиялық нұсқаулармен алмастырылды. Сонымен қатар, дәстүрлі өмір салты түбегейлі өзгерістерге ұшырады, ал этникалық қазақтардың айтарлықтай бөлігі «советтендіру» үдерсі барысында ана тілін меңгеруден жартылай немесе толықтай айырылды. Бұл құбылыстың тарихи-теориялық негіздері отандық дінтанушылардың еңбектерінде де талданады. Атап айтқанда, Ж. Тұрғанбаева мен әріптестерінің зерттеуінде [12] дәл осы посткеңестік трансформация үдерісі – исламдық бірегейліктің кеңестік дәуірде ығыстырылуы мен тәуелсіздік алғаннан

кейінгі қайта жаңғыруы – теориялық тұрғыдан негізделіп, дінді ұлттық болмыстың ажырамас құрамдас бөлігі ретінде қайта пайымдау қажеттігі көрсетілген.

Қазіргі уақытта қазақ қоғамы әртүрлі идеалдар мен дүниетанымдарға сүйене отырып, ұлттық бірегейліктің заманауи тұжырымдамасын пайымдау және қайта құру үдерісінде. Қоғамның белгілі бір сегменті үшін діни және рухани құндылықтар олардың дүниетанымының негізгі қағидаттары болып табылады. Осыған байланысты олар исламды өздерінің жеке ерекшелігі мен тұлғасының ажырамас элементі ретінде қабылдайды. Өз кезегінде, қазақ халқының тағы бір бөлігі, ең алдымен, ұлттық бірегейлігінің басты іргетасы ретінде қазақ тілінің, этникалық дәстүрлердің және мәдени мұраның маңыздылығына айрықша мән береді.

Жоғарыда аталған тараптар арасында қазіргі заманғы қазақ бірегейлігінің қалыптасуында исламның орны туралы көзқарастар құбылып отырады, әртүрлі спектрлерді қамтиды және әртүрлі идеологиялық ұстанымдар арқылы көрініс тапқан. Бұл ұстанымдар мен көзқарастарды ескеріп, шартты түрде оларды келесідей жіктеуге болады:

- Фундаменталистік діни көзқарастағы діндар мұсылмандар – бұл санат өкілдері көбінесе бірқатар жергілікті мәдениетке тән дәстүрлерді сынға алады, исламдық бірегейлікке этникалық немесе азаматтық сәйкестіктерге қарағанда басымдық береді;

- Ұстамды көзқарастағы діндар мұсылмандар – әдетте, діни және этникалық болмысты бір-біріне қарсы қоймай, өзара ұштастыруға / үйлестіруге тырысады;

- Номиналды мұсылмандар – діни қағидаларды ішінара орындайды, алайда күнделікті тұрмыста көбіне этникалық, зайырлы немесе азаматтық сәйкестілікке пен болмысқа сүйенеді;

- Ұстамды діндар емес қазақтар – әдетте дін мәселелерінде бейтараптылық көрсетеді, нақты бір діни немесе дінге қарсы бағыт-бағдарын ашық көрсетпейді;

- Агностиктер мен либералды бағыттағы қазақтар – айқын бір діни бірегейлікті (сәйкестілікті) ұстанбаса да, Құдайдың бар екенін жоққа шығармайды, бірақ діндарлықтың жария түрде көрсетілуіне және консерватизмге жиі сыни көзбен қарайды;

- Радикалды атеистер – қазақ мәдениеті мен дүниетанымының қалыптасуындағы ислам мұрасының маңызын жоққа шығарады;

- Шартты түрде дәстүршіл деп сипаттауға болатын адамдар – бұл ерекше категория, оның өкілдері консервативті көзқарастарды ұстанады, алайда қоғамда діндарлық пен діншілдіктің күшеюін сынайды. Сонымен бірге, либералдық және «батыстық» құндылықтарды негативті қабылдай отырып, дәстүрлі қазақ мәдениеті мен ұлттық әдет-ғұрыптарды сақтауға басымдық береді. Бұған қоса, кейбіреулері қазақ тарихындағы және болмысындағы исламның орнын мойындамай, қазақ халқының өзіндік ерекше табиғаты мен дүниетанымы бар деп есептейді.

Бұл типологияның шартты әрі жалпылама екенін атап өткен жөн. Себебі соңғы жылдардағы қоғамдық дискурсты талдау дінге және исламның рөліне деген көзқарастың нақты тақырыпқа, контекстке және қарастырылып жатқан мәселеге байланысты айтарлықтай өзгеріп отыратынын көрсетеді. Осыған байланысты, жоғарыда аталған санаттар арасында нақты шекара сызып, әрдайым әрқайсысына айқын анықтама беру мүмкін бола бермейді, өйткені әр топ өкілдерінің пайымы мен көзқарастары талқыланатын мәселеге қарай бір-бірімен сәйкес немесе қарама-қарсы келіп және өзгеріп отыратынын байқауға болады. Бұл құбылыс қазіргі қазақ халқының діни болмысы көпқырлы, үдемелі әрі күрделі сипатқа ие екенін айғақтайды.

Қазіргі заманғы паганизм және Қазақстандағы неотәңіршілдіктің көріністері

Бір бірегейліктің өкілдері арасында жекелеген мәселелер бойынша қарама-қайшы ұстанымдардың кездесуінің айқын көрінісі мен дәлелі ретінде соңғы уақытта жиі туындайтын «тәңіршілдік» мәселесін айтуға болады. Жалпы қазіргі бірқатар мемлекеттерде паганизм көзқарастарының қайта жанданып, ерекше субмәдениет ретінде таралуы байқалады. Неопаганизмнің «Нью Эйдж (New Age)» [13] қозғалысымен байланысы да жиі кездеседі. Себебі бұл ағым мүшелері барлық діндерді біріктіру керек деп есептейді және әр елде жергілікті дүниетаным мен дәстүрлерге бейімделеді. Сонымен қатар, жаңа ғасыр идеясы астрология, сиқыр мен психологиядағы ойларды да қамтиды, оккультизм мен эзотериканың элементтері де кездеседі.

Неопаганизм идеялары туралы 90 жылдар мен 2000 жылдардың басында белсенді зерттеулер жасалды. Мәселен, америкалық ғалым Майкл Стрмискидің өңдеуімен 2005 жарияланған «Әлемдік мәдениеттердегі қазіргі заманғы паганизм: салыстырмалы көзқарастар» [14] атты ұжымдық монография XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басы аралығына тән гетерогенді әлеуметтік-мәдени және діни құбылыс ретінде неопаганизм феноменіне салыстырмалы талдау жасайды. Авторлар постмодерн үдерістері аясында антропологиялық, әлеуметтанулық және дінтанулық тәсілдер аясында қарастырып, неопаганизм қозғалыстарын былай жіктейді:

1) Эклетиалық немесе әмбебап неопаганизм – негізінен англо-американдық аймақта таралған (викка, неодруидизм). Бұл түрі жеке рухани ізденістерге, экокентризмге, либералдық құндылықтарға және феминистік дискурсқа бағытталған.

2) Реконструкциялық немесе этноұлттық неопаганизм – Орталық және Шығыс Еуропа аймақтарына тән (Балтық, славян және скандинавиялық қозғалыстар). Ол христиандыққа дейінгі байырғы культтерді қалпына келтіру әрекеттеріне негізделген және ұлттық бірегейлікті жаңадан қалыптастыру, тарихи «түптамырды» іздеу және мәдени негіздерді қорғау үрдістерімен тығыз байланысты.

Бұлай жіктелуді зерттеушілер саяси өлшем және радикализм арасындағы неопаганизмнің амбивалентті саяси болмысымен түсіндіреді. Яғни батыстық сегментте солшыл-либералды және экологиялық синкретизм таралған болса, шығыс еуропалық реконструкционизм көбінесе этноұлтшылдықпен байланысты, оның радикалды түрлерінде аса оңшыл саяси идеологиялар кездеседі. Авторлар кейде паганизмдік өткенді романтизациялауды қолдану арқылы радикалды топтар әлеуметтік оқшаулану мен этносаралық немесе дінаралық қақтығыстарды қоздыру үшін пайдаланады деп санайды.

Сондай-ақ, ғалымдар қазіргі паганизмнің жандануын зайырлылыққа, урбанизацияға және жаһандық жеке бірегейлік дағдарысына реакция ретінде туындауымен байланыстырады. Архаикалық үлгілерге оралу және неопаганизмдік бірегейліктерді қайта құру дәстүрлі институттардың ыдырауы дәуірінде қорғаныс механизмі және балама

мағына қалыптастыру жүйесі ретінде түсіндіріледі.

Ал Майкл Йорк «Паганизм теологиясы: паганизм әлемдік дін ретінде» [15] еңбегінде пұтқа табынушылықты әлемдік дін ретінде қарастырады. Ол 2000 жылдардың басындағы пұтқа табынушылықты қытай халық діні, синтоизм, тайпалық діндер және Батыстағы неопаганизм сияқты формаларда кездеседі деп сипатайды. Оның пікірінше, бұл дәстүрлердің ізбасарлары өздерінің сенімдері мен тәжірибелерін сипаттау үшін «паганизм» терминін қолданбаса да, Йорк оларды «паганизмге» тән белгілері мен түсініктері болғандықтан осы атауға сай келеді. Ол бұл белгілерді сипаттап, басқа діндердегі діни мінез-құлықты зерттеу мақсатында негізгі әлемдік діндерді зерттейді. Автор олар пұтқа табынушылыққа жатпаса да, паганизмнің элементтері кездеседі деп есептейді. Әсіресе буддизм мен индуизмге ерекше назар аударады. Оның тұжырымына сәйкес, паганизм теологиясы оны әлемдік дін ретінде бекітеді, яғни дін, мінез-құлық және теология ретінде қарастырады.

Қазіргі Қазақстан үшін «неотәңіршілдік» [16] осы жаһандық үрдістің бір бөлігі десек болады. Сонымен қатар, Майкл Стрмискидің жасаған жіктемесіне сәйкес эклектикалық немесе әмбебап неопаганизм мен реконструкциялық немесе этноұлттық неопаганизмнің екеуінің де белгілері кездеседі. Сол себепті қазақстандық паганизмде англо-американдық либерализмге де және еуропалық тарихи түптамыр ізденісіне де тән сипаттамалар бар.

Қазақстан мен Орталық Азиядағы тәңіршілдік туралы Марлен Ларуэль бірқатар мақалалар жариялаған: «Діни жаңғыру, ұлтшылдық және «дәстүрді құрастыру»: Орталық Азия мен Татарстандағы саяси тәңіршілдік» [17], «Тәңіршілдік: Орталық Азияның рухани тамырлары ізденісінде» [18]. Ларуэльдің пікірінше, посткеңестік тәңіршілдік пайда болуын ұлттық бірегейлік ізденісімен, ұлтшылдықпен және этникалық болмыспен байланысты. Оның өкілдері өткенді ұлттық дәстүрлер арқылы қайтадан қалыптастыруға ұмтылады.

Сондай-ақ, тәңіршілдік идеялары Орталық Азия шеңберінен шығып, Түркия мен Әзербайжан сияқты елдерде де кездесетінін айтуға болады. Мәселен, ол туралы Физули Баят пен Хақтан Қапланның

«Тәңіршілдіктің ежелгі түрік сенім жүйесінен қазіргі дәуірге дейінгі теологиялық трансформациясы және оның мәдени өзара әрекеттесуі» [19] атты мақаласында талданады. Ғалымдар пәнаралық тәсіл арқылы тәңіршілдіктің тарихи трансформациясы мен постислами түрік мәдениетіндегі сабақтастығын зерттейді. Олардың тұжырымына сәйкес тенгризмді архаикалық сенім сарқыншағы деп түсіну қате, ол – ауқымды теологиялық парадигма және космология, саяси легитимділік, этикалық қағидалар мен ежелгі түркі қоғамдарындағы киелілік дүниетанымын біріктіреді. Авторлар исламды қабылдағаннан кейін тәңіршілдік жоғалмады, ол фольклорде, халық сенім-нанымдарында, ғұрыптық тәжірибелерде және әлевит-бекташ дәстүрлерінде сақталған деп санайды. Тенгризм түрік мәдени жадында және халықтық діни тәжірибеде динамикалық теологиялық парадигма ретінде қызметін жалғастыруда.

Ғалымдардың пікірінше, әлевит-бекташ нефестерінде (әндерінде) және рәсімдік тәжірибелерде айқын көрініс тапқан киелілікті табиғат тұрғысынан түсіну, адам, ғалам және Құдай арасындағы көлденең қарым-қатынас моделі және ғарыштық әділеттілік ұғымы тәңіршілдік дүниетанымына таңқаларлықтай ұқсас. Бұл дәстүр – тек исламды бейортодоксалды интерпретациялау ғана емес, ислам тілі мен символизмі арқылы тәңіршілдікті қайта түсіндіру кеңістігі деп есептейді. Осы тұрғыда әлевит-бекташ дәстүрі ежелгі түркі діни ойының тарихи тереңдігі мен көп қырлы құрылымын түсінудің «кілтін» ұсынады.

Физули Баят пен Хақтан Қапланның түрік және әлевит-бекташ дәстүрі аясында тәңіршілдіктің белгілерін талдағаны қазақ халқының тарихи діни жадын түсінуде де көп нәрсені түсіндіреді және бірқатар ұқсастықтардың барын көрсетеді. Мәселен, Ясауи сопылық ілімі ислам дүниетанымына негізделгенімен, жергілікті дәстүрмен ұштасып келгені белгілі. Сонымен қатар, қазақ халқының рухани дәстүрлері мен тәжірибелеріне діни синкретизм тән. Алайда қазіргі Қазақстандағы тәңіршілдіктің болмысы өзгеше. Оны төменде неотәңіршілдік деген атаумен тоқталамыз.

Қазақстандық неотәңіршілдіктің нақты тұжырымдамасы белгісіз. Оның ізбасарлары әртүрлі анықтама беруі мүмкін және әр адам өз бетінше түсінеді. Алайда, ортақ

бір діни ұйымға айналып қызмет етуге тырысады. Мәселен, 2024 жылдың 29 наурызында Алматы қаласында шаман және тәңіршілдердің алғашқы құрылтайы өтті [20]. Іс-шараның ұйымдастырушы Қазақстандағы тәңіршілдіктің белсенді мүшесі болып табылады. Оның пікірінше, Қазақстанда тәңіршілдердің саны біз ойлағаннан әлдеқайда көбірек. Егер саналы тәңіршілдердің саны 20% жуықтап қалса, тұсау кесу, жеті шелпек пісіру, қырқынан шығару, ас беру және бет ашар жасау арқылы тәңіршілдіктің дәстүрлерін орындап, осы дүниетанымға сәйкес бейсаналы өмір сүреді деп есептейді. Ал аталмыш жылдың 24 тамызында тәңіршілдік ағымының белсенділері ePetition платформасы арқылы оны ресми діндердің бірі ретінде тіркеу туралы петиция жариялады [21]. Бірақ қажетті қолтаңбалардың саны жиналмағандықтан, бұл бастама жүзеге аспады.

Тәңіршіл қауымдастық мүшелері мен мұсылмандар арасында әртүрлі идеологиялық мәселелер бойынша даудамайлар жиі болады [22]. Көп жағдайда, тәңіршілдер мұсылмандарды либералды құндылықтарға қарсы болуын сынайды. Сонымен қатар мұсылман болғысы келмейтін қазақтар бар, оларда, бұған қарамастан, рухани тәжірибеге деген ізденіс пен қажеттілік бар. Сондықтан мантралар оқу және чакралық тыныс алу сияқты ғұрыптарды жасайды. Осы орайда, тәңіршілдік ұлттық болмысты сақтауға көмектеседі деп есептейді. Яғни олар – атеист немесе күпіршілер емес, ата-баба сенімін жалғастырушылар деген пікірде.

Қорытынды

Қорытындылай келе, соңғы жылдардағы қоғамдық дискурсты талдау қазіргі Қазақстандағы исламның тек діни институт қана емес, сонымен қатар ұлттық бірегейлікті қайта қарастырумен байланысты әлеуметтік және мәдени процестердің маңызды элементі екенін көрсетеді. Қоғамдық пікірде ең қызу талқыланатын тақырыптар – күнделікті тәжірибеге және бірегейліктің сыртқы белгілеріне қатысты мәселелер, яғни діндарлықтың сыртқы атрибуттары, ислам терминологиясын қолдану, дін қызметкерлерінің қоғамдық өмірдегі рөлі, отбасы институты, әйелдердің мәртебесі және ислам нормалары мен

дәстүрлі қазақ мәдениеті мен мемлекеттің зайырлы қағидаттары арасындағы байланыс төңірегінде өрбиді. Сонымен қатар, мұндай талқылаулардың айтарлықтай бөлігі діни мәселелерден де кеңірек ұғымдарды қамтиды. Мысалы, тіл, тарихи жад, ұлттық мәдениет, азаматтық бірегейлік және жария пікір білдірудің қоғамда қалыптасқан түсініктер мен құндылықтарға қарсы келмеу мәселелерін қозғайды.

Қарастырылған мысалдар қоғамдық пікірталастың интернеттен кеңістігінен шығып, мемлекеттік мекемелердің, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының, бизнес өкілдерінің, БАҚ және құқық қорғау органдарының қызметіне әсер етіп жатқанын көрсетеді. Кейбір жағдайларда қоғамдық наразылық әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілікке дейін апарады, бұл дін мен бірегейлікке қатысты мәселелердің жоғары әлеуметтік сезімталдығын көрсетеді.

Талдау, сонымен қатар, қазақ халқының исламға деген көзқарасын «діни – зайырлы» деген қарапайым дихотомияға сыйдыруға болмайтындығын айғақтайды. Қазіргі заманғы қазақ қоғамы діндарлық дәрежесіне, исламның қоғамдық өмірдегі рөлін түсінуіне, ұлттық дәстүрлер мен зайырлы мемлекет қағидаттарына қатысты көзқарасына байланысты ерекшеленеді, осыған байланысты кең ауқымды идеологиялық ұстанымдардың әртүрлілігімен сипатталады. Сондай-ақ, бұл ұстанымдарға сәйкес анықталған топтар арасындағы ортақ және қарама-қайшы көзқарастар бар және көбінесе қоғамда туындайтын тақырыптың нақты контекстіне байланысты өзгермелі болып келеді, бұл қазіргі заманғы қазақ бірегейлігінің көп қырлы сипаты мен күрделілігін көрсетеді.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы бұл дискурстар посткеңестік кезеңде ұлттық бірегейліктің жаңа моделін қалыптастырудың әлі де жалғасып келе жатқанын көрсетеді деген қорытынды жасауға болады. Ислам мұрасы, дәстүрлі қазақ мәдениеті, этникалық құндылықтар және қазіргі заманғы зайырлы мемлекет қағидаттары арасындағы қолайлы тепе-теңдікті іздеу – әлеуметтік трансформацияның негізгі бағыттарының бірі. Дәл осы үдеріс аясында исламның қоғамдық өмірдегі орны, сондай-ақ қазіргі заманғы қазақ болмысының мазмұны туралы жаңа идеялар қалыптасуда, бұл әлеуметтік, саяси және мәдени факторлардың әсерінен үнемі өзгеріп отыруы ықтимал.

Қаржыландыру

Бұл мақала BR31714927 «Қазақстандық динамиканың социеталды контекстіндегі көпқырлы бірегейлік пен қоғамдық консенсус: гибриді сын-қатерлер жағдайында азаматтық бірлік модельдерін іздеу» атты фундаменды ғылыми зерттеу жұмысы аясында Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылған.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Рахимбаев, А. [Facebook post]. Facebook. <https://www.facebook.com/rakhimbaev/posts/%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%8B%D1%81%D1%8B%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D1%80-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%8B%D0%BC-%D1%81%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8E-%D0%B8-%D0%B2-%D0%B7%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B8-%D0%BB%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%85%D1%88%D1%8B%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD-%D3%99%D2%A3%D0%B3%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B5%D0%BD/42041190-43157168/>
- 2 Снять платок и начать заново: Кто еще из звезд Казахстана снял хиджаб. (2026, May 6). *Kursiv*. <https://kz.kursiv.media/2026-05-06/aina-snyat-platok-i-nachat-zanovo-kto-eshhe-iz-zvezd-kazakhstan-snyal-hidzhab/>
- 3 Ещё одна известная казахстанская блогер сняла хиджаб. *Bes.media*. <https://bes.media/news/eshyo-odna-izvestnaya-kazhastanskaya-blogger-snyala-hidzhab-ad9f15/>
- 4 Казахстанский блогер обвинил инфлюенсеров в моде на снятие хиджаба в Сети. *NewTimes.kz*. <https://newtimes.kz/obshchestvo/219451-kazakhstanskii-blogger-obvinil-influenserov-v-mode-na-sniatie-khidzhaba-v-seti>
- 5 Чайлдфри үкімі. (2026, June 23). *Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы*. <https://www.muftyat.kz/kk/fatwa/fetvy/2026-06-23/48551-chajldfri-km/>
- 6 Құрбанәлі ишан. *Намаз оқымайтындар Тозаққа кете ме?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=YIZvaIFLZJo>
- 7 Podcast fallout: Imam punished for 'gift' wife comment. (2026, March 30). *Kursiv*. <https://kz.kursiv.media/en/2026-03-30/engk-yeri-podcast-fallout-imam-punished-for-gift-wife-comment/>
- 8 В Актобе вынесли приговор мужчине, назвавшему домбру «харамом». (2026, June 5). *Kursiv*. <https://kz.kursiv.media/2026-06-05/nvbr-v-aktobe-ynesli-prigovor-muzhchine-nazvavshemu-dombru-haramom/>
- 9 На высказывавшегося про Наурыз завели уголовное дело. *KazTAG*. <https://kaztag.kz/ru/news/na-vyskazyvavshegosya-pro-nauryz-zaveli-ugolovnoe-delo>
- 10 Коржумбекова, Р. (n.d.). «Музыка — харам, певцы — глашатаи шайтана»: На жителя Туркестанской области завели уголовное дело после речи на тое. *Orda.kz*. <https://orda.kz/muzyka-haram-pevcy-glashatai-shajtana-na-zhitelja-turkestanskoj-oblasti-zaveli-ugolovnoe-delo-posle-rechi-na-toe-417489/>
- 11 Muftyatkz. [Instagram post]. Instagram. https://www.instagram.com/p/DbnS59PiAjh/?igsh=NXRsdXl4amlyNwT1&img_index=6
- 12 Turganbayeva, Zh. Zh., Seitakhmetova, N. L., Bektenova, M. K., & Zhandosova, S. M. (2019). Islamic identity in the context of history and its prospects: Religious and political aspects. *Central Asia and the Caucasus*, 20(2), 99–110.
- 13 Levin, J. (2022). New Age healing: Origins, definitions, and implications for religion and medicine. *Religions*, 13(9).
- 14 Strmiska, M. (2005). *Modern paganism in world cultures: Comparative perspectives*. ABC-CLIO.
- 15 York, M. (2003). *Pagan theology: Paganism as a world religion*. NYU Press.
- 16 Алтайқызы, А. (2024). Қазақстандықтардың бұқаралық санасының діни аспектілері. *Әл-Фараби*, (4), 81–89.
- 17 Laruelle, M. (2007). Religious revival, nationalism and the 'invention of tradition': Political Tengrism in Central Asia and Tatarstan. *Central Asian Survey*, 26(2), 203–216.
- 18 Laruelle, M. (2006). Tengrism: In search for Central Asia's spiritual roots. *Central Asia-Caucasus Analyst*, 8(5), 3–5.
- 19 Bayat, F., & Kaplan, H. (2026). The theological transformation of Tengrism from the ancient Turkish belief system to the modern era and its cultural interactions. *Religions*, 17(6), Article 693.
- 20 Хакимов, А. Почему большинство казахов — «неосознанные» тенгрианцы? *Exclusive.kz*. <https://exclusive.kz/pochemu-bolshinstvo-kazahov-neosoznannye-tengriancy/>
- 21 Улитин, И. «Мы не против ислама»: Почему тенгрианство просят зарегистрировать в Казахстане как официальную религию. *Orda.kz*. <https://orda.kz/my-ne-protiv-islama-pochemu-tengrianstvo-prosjat-zaregistrirovat-v-kazhastane-kak-oficialnuju-religiju-390899/>
- 22 Фатьянова, У. Как в Казахстане живут тенгрианцы. *CABAR.asia*. <https://cabar.asia/ru/kak-v-kazhastane-zhivut-tengriantsy>

Transliteration

- 1 Rakhimbayev, A. (n.d.). [Facebook post]. Facebook. <https://www.facebook.com/rakhimbaev/posts/%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%8B%D1%81%D1%8B%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D1%80-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%8B%D0%BC-%D1%81%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8E-%D0%B8-%D0%B2-%D0%B7%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B8-%D0%BB%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%85%D1%88%D1%8B%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD-%D3%99%D2%A3%D0%B3%D1%96%D0%B5%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B5%D0%BD/4204119043157168/> (In Russian)

2 Snyat' platok i nachat' zanovo: Kto eshche iz zvezd Kazakhstana snyal khidzhab [Take off the headscarf and start over: Which other Kazakhstan celebrities have removed the hijab]. (2026, May 6). *Kursiv*. <https://kz.kursiv.media/2026-05-06/aina-snyat-platok-i-nachat-zanovo-kto-eshche-iz-zvezd-kazakhstana-snyal-hidzhab/> (In Russian)

3 Eshchy odna izvestnaya kazakhstanskaya blogger snyala khidzhab [Another well-known Kazakh blogger has removed her hijab]. (n.d.). *Bes.media*. <https://bes.media/news/eshyo-odna-izvestnaya-kazakhstanskaya-blogger-snyala-hidzhab-ad9f15/> (In Russian)

4 Kazakhstanskiy blogger obvinil influenserov v mode na snyatie khidzhaba v Seti [Kazakh blogger accused influencers of creating a trend of removing the hijab online]. (n.d.). *NewTimes.kz*. <https://newtimes.kz/obshchestvo/219451-kazakhstanskii-blogger-obvinil-influenserov-v-mode-na-sniatie-khidzhaba-v-seti> (In Russian)

5 Chayldfri ükimi [Fatwa on childfree]. (2026, June 23). *Qazaqstan musulmandary dini basqarmasy*. <https://www.muftyat.kz/kk/fatwa/fetvy/2026-06-23/48551-chajldfri-km/> (In Kazakh)

6 Qurbānāli ishan. (n.d.). *Namaz oqumaytyndar Tozaqqa kete me?* [Will those who do not perform namaz go to Hell?] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=YIZavFLZJo> (In Kazakh)

7 Podcast fallout: Imam punished for 'gift' wife comment. (2026, March 30). *Kursiv*. <https://kz.kursiv.media/en/2026-03-30/engk-yeri-podcast-fallout-imam-punished-for-gift-wife-comment/>

8 V Aktobe vynesli prigovor muzhchine, nazvavshemu dombu «kharamom» [A man who called the dombra "haram" was sentenced in Aktobe]. (2026, June 5). *Kursiv*. <https://kz.kursiv.media/2026-06-05/nvbr-v-aktobe-vynesli-prigovor-muzhchine-nazvavshemu-dombu-haramom/> (In Russian)

9 Na vyskazyvavshegosya pro Nauryz zaveli ugovolnoe delo [A criminal case was opened against a person who made statements about Nauryz]. (n.d.). *KazTAG*. <https://kaztag.kz/ru/news/na-vyskazyvavshegosya-pro-nauryz-zaveli-ugolovnoe-delo> (In Russian)

10 Korzhumbekova, R. (n.d.). «Muzyka — kharam, pevtsy — glashatai shaitana»: Na zhitelya Turkestanskoy oblasti zaveli ugovolnoe delo posle rechi na toe ["Music is haram, singers are heralds of Satan": Criminal case opened against a resident of Turkestan Region after a speech at a toi]. *Orda.kz*. <https://orda.kz/muzyka-haram-pevcy-glashatai-shajtana-na-zhitelja-turkestanskoy-oblasti-zaveli-ugolovnoe-delo-posle-rechi-na-toe>

turkestanskoy-oblasti-zaveli-ugolovnoe-delo-posle-rechi-na-toe-417489/ (In Russian)

11 Muftyat.kz. (n.d.). [Instagram post]. Instagram. https://www.instagram.com/p/DbnS59PiAjh/?igsh=NXRsdXI4amlyNWT1&img_index=6

12 Turganbayeva, Zh. Zh., Seitakhmetova, N. L., Bektenova, M. K., & Zhandosova, S. M. (2019). Islamic identity in the context of history and its prospects: Religious and political aspects. *Central Asia and the Caucasus*, 20(2), 99–110.

13 Levin, J. (2022). New Age healing: Origins, definitions, and implications for religion and medicine. *Religions*, 13(9).

14 Strmiska, M. (2005). *Modern paganism in world cultures: Comparative perspectives*. ABC-CLIO.

15 York, M. (2003). *Pagan theology: Paganism as a world religion*. NYU Press.

16 Altaikyzy, A. (2024). Qazaqstandyqtardyñ bұqarlyq sanasynyñ dini aspektileri [Religious aspects of the mass consciousness of Kazakhstan]. *Āl-Farabi*, (4), 81–89. (In Kazakh)

17 Laruelle, M. (2007). Religious revival, nationalism and the 'invention of tradition': Political Tengrism in Central Asia and Tatarstan. *Central Asian Survey*, 26(2), 203–216.

18 Laruelle, M. (2006). Tengrism: In search for Central Asia's spiritual roots. *Central Asia-Caucasus Analyst*, 8(5), 3–5.

19 Bayat, F., & Kaplan, H. (2026). The theological transformation of Tengrism from the ancient Turkish belief system to the modern era and its cultural interactions. *Religions*, 17(6), Article 693.

20 Khakimov, A. (n.d.). *Pochemu bol'shinstvo kazakhov — «neosoznannye» tengriantsy?* [Why are most Kazakhs "unconscious" Tengrians?]. *Exclusive.kz*. <https://exclusive.kz/pochemu-bolshinstvo-kazahov-neosoznannye-tengriancy/> (In Russian)

21 Ulitin, I. (n.d.). «My ne protiv islama»: *Pochemu tengrianstvo prosyat zaregistriruvat' v Kazakhstane kak ofitsial'nuyu religiyu* ["We are not against Islam": Why are people asking for Tengrism to be registered as an official religion in Kazakhstan]. *Orda.kz*. <https://orda.kz/my-ne-protiv-islama-pochemu-tengrianstvo-prosjat-zaregistrirovat-v-kazahstane-kak-oficialnuju-religiju-390899/> (In Russian)

22 Fat'yanova, U. (n.d.). *Kak v Kazakhstane zhivut tengriantsy* [How Tengrians live in Kazakhstan]. *CABAR.asia*. <https://cabar.asia/ru/kak-v-kazahstane-zhivut-tengriantsy> (In Russian)

АВТОР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

<i>Алтайқызы Айкерім</i>	жетекші ғылыми қызметкер, PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: aikerim.altaiqyzy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9689-4592
<i>Алтайқызы Айкерім</i>	ведущий научный сотрудник, PhD, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: aikerim.altaiqyzy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9689-4592
<i>Aikerim Altaikyzy</i>	Leading Researcher, PhD, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: aikerim.altaiqyzy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9689-4592